

-4-

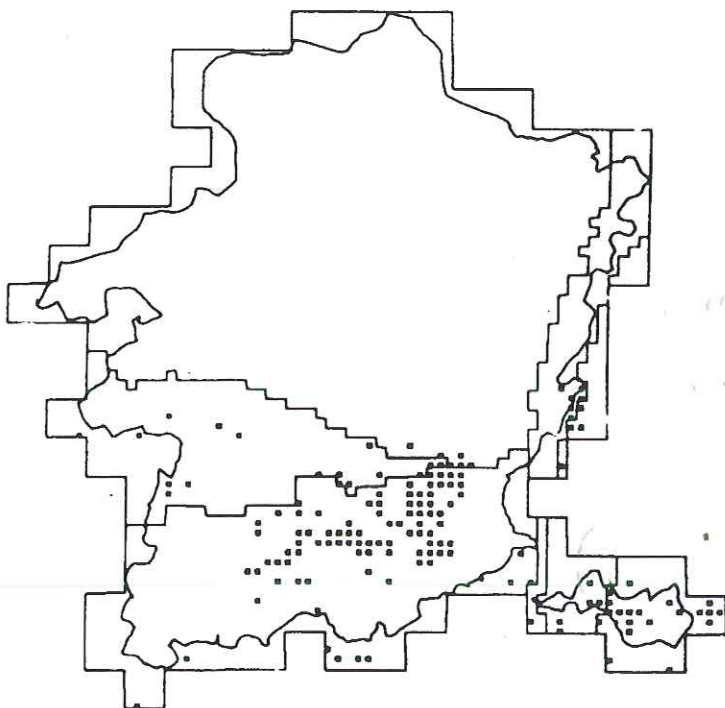
VERSPREIDING VAN DE MARETAK (*VISCUM ALBUM* L.) IN LIMBURG

*Volgens de plantenatlas van Limburg (Berten, 1993) komt de Maretak (*Viscum album* L.) voor in Zuid-Limburg, de zuidelijke helft van het Maasland, en de Voerstreek (zie kaart 1).*

De twee eerste gebieden werden tijdens de winters van 1992/93 en 1993/94 in detail geïnventariseerd om een beeld te krijgen van de verspreiding van de Maretak in deze regio's. Hieruit blijkt dat deze halfparasiet op bomen een merkwaardig verspreidingspatroon heeft.

Johan Geusens
Provinciaal
Natuurcentrum
Groene Huis
Domein Bokrijk
3600 Genk

Kaart 1
Verspreiding van de Maretak volgens
de Limburgse Plantenatlas



METHODE

In het verleden is al eens een inventarisatie gedaan van een klein gedeelte van Zuid-Limburg, met name de gemeente Bilzen (Castro, 1987). Het gebied dat nu onderzocht werd, beslaat het deel van Zuid-Limburg dat begrensd wordt door de provinciegrens in het zuiden, het Albertkanaal in het noorden, en de expressweg Hasselt-Sint-Truiden in het westen. Verder werd ook de Belgisch-Limburgse Maasvallei gekarteerd. De Voerstreek, waar plaatselijk overvloedig Maretak groeit, werd niet in het onderzoek betrokken.

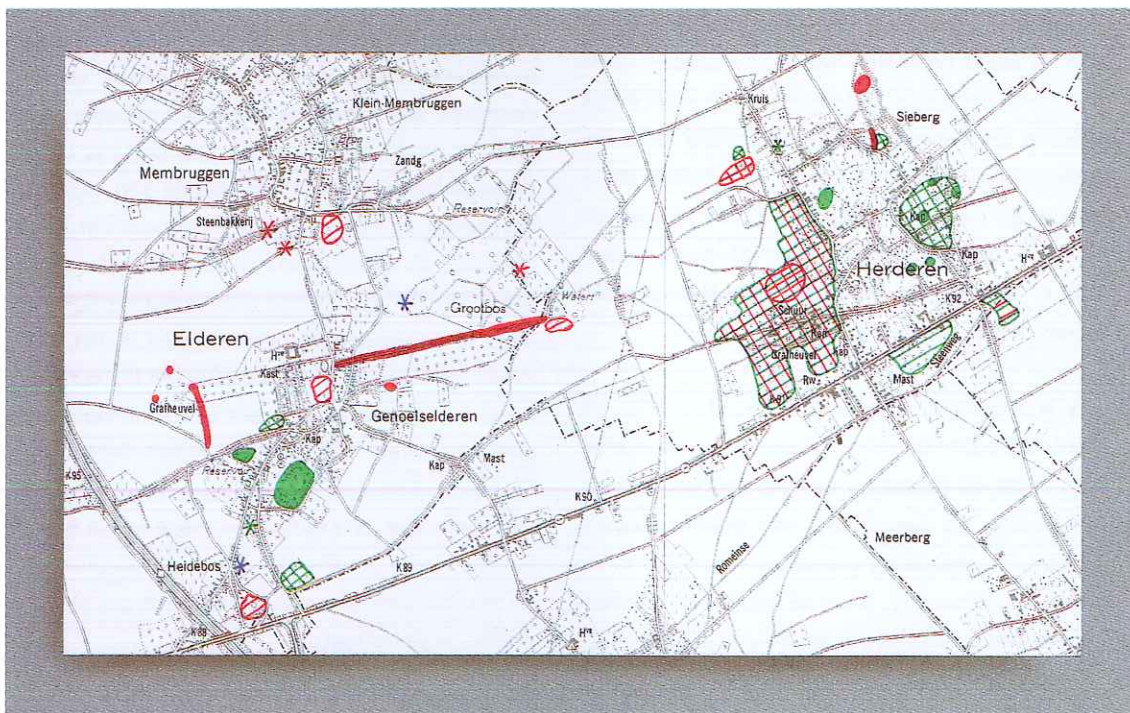
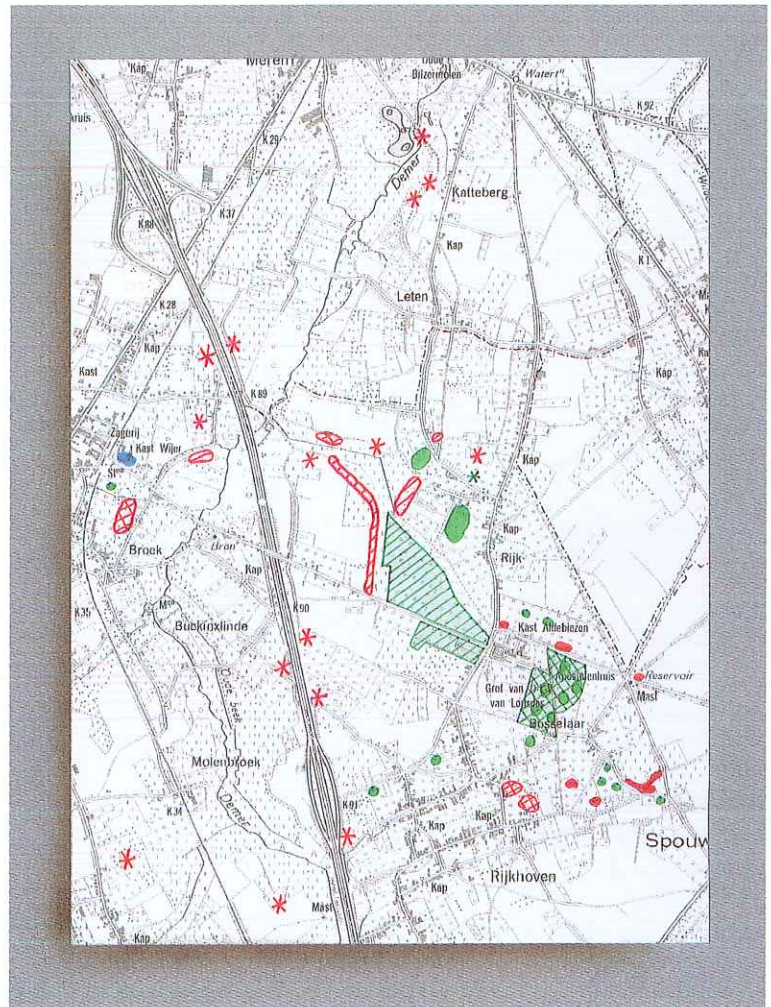
De inventarisatie had tot doel de verspreiding van de Maretak in kaart te brengen. Daartoe werden de populaties ingetekend op stafkaart 1/25000: de zeer dichte populaties (ruwweg meer dan 100 exemplaren per hectare), de ijle populaties (enkele exemplaren per hectare), en een tussencategorie (ongeveer 10 tot 100 exemplaren per hectare). Verder werden populaties gekarteerd van meer dan 5 exemplaren die zich beperken tot één boom, en geïsoleerde exemplaren (1 à 2 per boom) die buiten een aaneengesloten verspreidingsgebied vallen. Telkens werden ook de waardbomen genoteerd. De inventarisatie werd

uitgevoerd door J. Geusens (Zuid-Limburg) en L. Allemeersch (Maasland). Kaarten 2 en 3 geven een beeld van de inventarisatie respectievelijk voor de omgeving van Alden Biesen (Bilzen) en voor Genoelselderen en Herderen (Riemst).

Voor de ruilverkaveling Jesseren werd een meer gedetailleerde kartering gebruikt: hier werden de aantallen van de Maretak geteld en op kaart 1/10.000 ingetekend, met aanduiding van de waardenbomen. De kartering werd hier uitgevoerd door E. Dupae (Vlaamse Landmaatschappij).

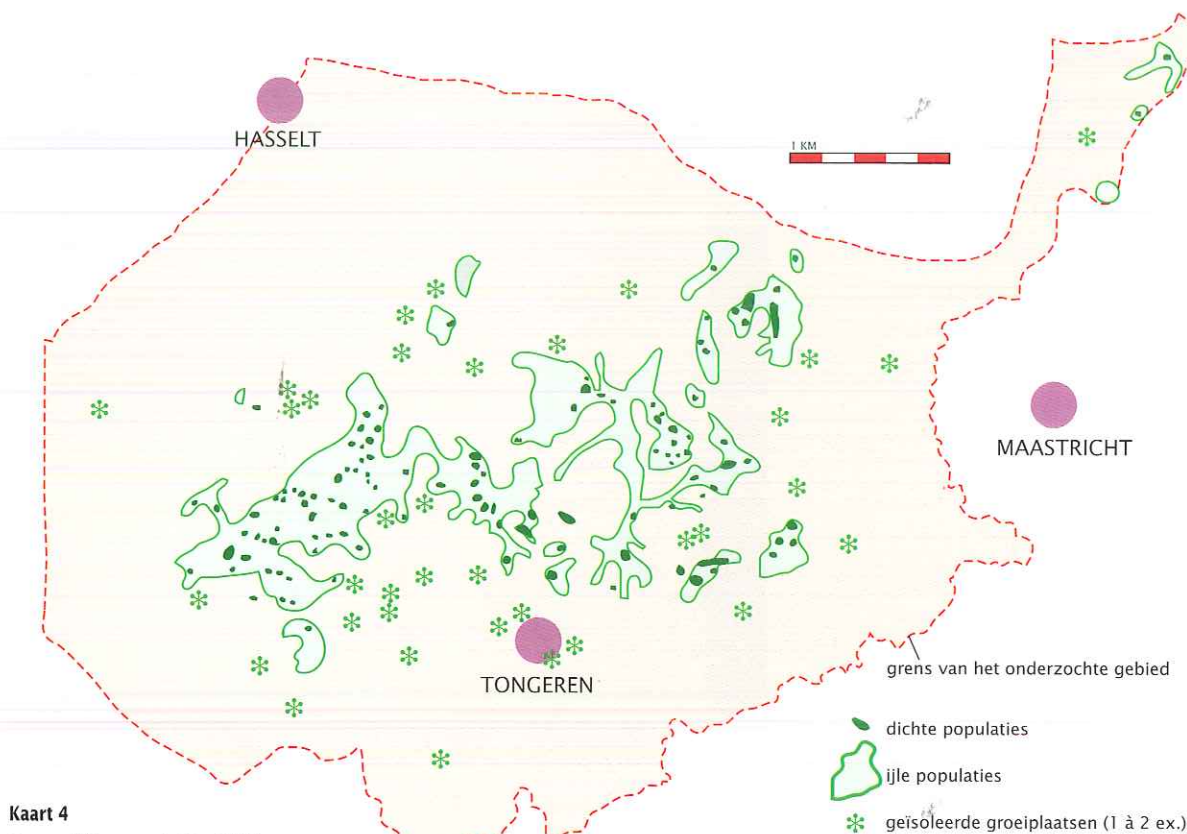
RESULTATEN

De resultaten van de inventarisatie worden weergegeven in kaart 4. Het areaal van de Maretak in Zuid-Limburg is binnen het onderzochte gebied vrij duidelijk afgeijnd. Binnen dit areaal komt de Maretak regelmatig voor, plaatselijk zelfs overvloedig. Daarbuiten werd slechts hier en daar een exemplaar gevonden. De grens van het areaal in Zuid-Limburg loopt volgens de lijn: Rullingen-Wellen-Kortesseem-Vliermaalroot-Romershoven-Bilzen-Munsterbilzen-Eigenbilzen-Mopertingen-Rosmeer-Spouwen-Herderen-Genoelselderen-Tongeren-Heks-Gotem. Het areaal vormt een opvallende "uitstulping" naar het noord-oosten (Eigenbilzen,



- * dichte populatie
- * meer dan 3 exempl. op 1 à 2 bomen
- * tussencategorie
- * ijle populatie
- * geïsoleerde groeiplaatsen (max 3 ex.)
- * waardplant populier
- * waardplant appelboom
- * andere waardplanten

Kaart 2 en 3
Verspreiding van de Maretak in de omgeving van Alden Biesen (2) en Genoels-Elderen (3)



Kaart 4
Verspreiding van de Maretak in
Zuid-Limburg en het Maasland

Hoelbeek en Munsterbilzen). Hier dringt de Maretak de Kempen binnen (overgangsgebied Kempen-Haspengouw). In het Maasland komen enkele kleinere populaties voor te: Herbricht, Uikhoven, Boorseme, Kotem en Vucht. Ze zijn een uitloper van de grote populaties aan de overzijde van de Maas, in Nederlands Limburg. Meer noordelijk werden geen populaties aangetroffen. Voor het overige werden in de Kempen nog enkele Maretakken gevonden: in Zutendaal, Kiewit en Neeroeteren. In de Demervallei, stroomafwaarts Hasselt zijn er meldingen in Stevoort, Herk-de-Stad en Kermt (telkens slechts 1 of 2 exemplaren).

Als waardplant vonden we hoofdzakelijk de Canadapopulier (*Populus x Canadensis*) en in mindere mate de hoogstam-appelboom (*Malus sylvestris*). Hier en daar deden ook enkele acacia's (*Robinia pseudacacia*) dienst als waardboom, en soms een treurwilg, linde of meidoorn. Vermeldenswaard is ook dat bomen als zomereik en Itali-

aanse populier (*Populus x Italica*) niet als waardboom werden aangetroffen.

Binnen het scherp begrensde areaal groeit de Maretak in zogenaamde "clusters" (zeer dichte opeenhoping in het centrum, steeds minder exemplaren naargelang men verwijderd is van het centrum). Deze clusters omvatten dikwijls meer dan honderd exemplaren op één hectare. In het Bellevue-bos werden in één kolonie 350 exemplaren geteld. In tabel 1 wordt een overzicht gegevens van de belangrijkste populaties in Zuid-Limburg. De clusters hebben soms eigenaardige vormen, al naargelang de waardbomen in het landschap voorkomen. In Genoelselderen bijvoorbeeld komt een cluster voor op een één kilometer lange populierendreef (zie kaart 3). Buiten deze dichte kernen komen een aantal kleinere clusters voor van maximaal 10 exemplaren, beperkt tot één of enkele bomen. Verder zijn er een aantal geïsoleerde Maretakken gevonden, vooral in populierenbossen in de valleien.

Borgloon :

- omgeving van kasteel Hulsberg en van Grootloon
- domein Rullingen
- Kolen - Kerniel
- Jesseren
- Gors-Opleeuw en Bellevue-bos

Heers :

- Heks: Magneebos

Hoeselt :

- Vliermaal: Hoogveld
- Sint-Huibrechts-Hern
- Wijngaardbossen
- omgeving Hoeselt

Bilzen :

- Alden Biesen
- Hoelbeek
- Grote Spouwen - Weert
- Kleine Spouwen
- Hoelbeek en Eigenbilzen

Riemst :

- Genoelselderen
- Herderen

Tabel 1

De belangrijkste populaties
Maretak in Zuid-Limburg

BESPREKING

Een goede verklaring voor de "clustering" van Maretak-populaties wordt gegeven door Cupedo (1981 en 1985): de Maretak ondervindt bij z'n verspreiding twee soorten beperkingen. De zaden, die in wit-glanzende, kleverige bessen zitten, worden verspreid door vogels. De bessen verschijnen overvloedig vanaf half-januari tot eind-februari. Ze zijn dan één van de schaarse voedselbronnen voor sommige vogelsoorten. Een aantal vogels die zich 's winters in de boomgaarden ophouden, doet zich tegoed aan de bessen: Grote lijster, Kramsvogel, Houtduif, Kauw, e.a.. Hiervan is vooral de Grote lijster een consument van Maretak-bessen (*Turdus viscivorus*: de miste-letende lijster). Ook de Kramsvogel, die in toenemende mate voorkomt (Gabriëls et al., 1994), eet van de bessen. De Grote lijster geeft het grootste deel van de zaden weer op in de vorm van "maagproppen". Een klein deel daarvan passeert de darm, en dit vrij snel (binnen het half uur). De vogel strijkt ook met de snavel zaden af op takken. Meestal blijven de vogels na een maaltijd in de buurt rondhangen, zodat ook de bessen in de onmiddellijke omgeving van de moederplant terecht komen. De kans dat een vogel met zaden

een grote afstand aflegt, is gering.

Een tweede reden voor de beperkte verspreiding van de Maretak in de bestuiving. De Maretak is een tweehuizige plant, en de bestuiving gebeurt door vliegen (zelden door bijen en hommels). De aktieradius van de bestuivers is beperkt, zodat de Maretak er alle belang bij heeft in kolonies te groeien.

Een aantal eigen waarnemingen sluit aan bij dit verhaal: wij vonden in waardbomen soms slierten vruchtvlees met zaadjes, de restanten van een vogelmaaltijd. Ook stelden we vast dat grote

De Maretak-populatie van het
Hasselbos (Hoeselt)



kolonies Maretakken rijkelijk bessen produceren, terwijl dit bij geïsoleerde exemplaren nauwelijks het geval was. Regelmatig vonden we schijnbaar tweehuizige exemplaren, een gevolg van het feit dat twee planten van verschillende geslacht door elkaar groeien.

De voortplantingsbiologie van de Maretak vormt dus een goede verklaring voor haar verspreiding in het landschap: het voorkomen in grote en kleine vruchtbare clusters, en in verspreid groeiende onvruchtbare exemplaren.

De beperkte aktieradius van de Maretak komt goed tot uiting in het feit dat de plant ontbreekt in een aantal Zuid-Limburgse kerndorpen (Veldwezelt, Hees, Vlijtingen, Zichen-Zussen-Bolder, Valmeer, Sluizen, Vrerem, Diets-Heur, Rutten, Lauw, Horpmaal, Gelinden en Brustem). Deze dorpen beschikken wel over voldoende waardbomen, maar liggen blijkbaar te zeer geïsoleerd in het landschap. Een dorp als Millen ligt in vogelvlucht op slechts twee kilometer afstand van de grote Maretakpopulaties van Genoelselderen en Herderen. Toch groeien er maar twee struiken in heel Millen. Ook in de Jekervallei, ten zuiden van Tongeren, met z'n uitgestrekte populierenbossen,

komt de Maretak nauwelijks voor (een tiental exemplaren). Zelfs in potentiële gebieden midden in het hoofdverspreidingsgebied ontbreekt de Maretak soms opvallend. In Kolmont bij voorbeeld, een groot natuurgebied met meer dan voldoende potentiële waardplanten, vonden we maar enkele Maretakken.

Ook de evolutie van de waardplanten kan een verklaring zijn voor de verspreiding van de Maretak. De hoogstam-appelboomgaard kwam tot aan de industriële revolutie slechts plaatselijk voor in de buurt van boerderijen, kloosters en kastelen. Pas sinds ongeveer 1850 kende de appel een explosieve toename (Jossa, 1984). De populier werd pas in de tweede helft van de negentiende eeuw op ruimere schaal aangeplant. Sinds de tweede wereldoorlog werd hij massaal toegepast in valleien.

De verspreiding van de Maretak vertoont nog steeds een duidelijke relatie met de oude centra voor appelteelt. Vanuit deze centra heeft de plant zich blijkbaar verspreid over de populierenbossen in de valleien.

Rijkelijk besdragende
Maretakken in februari



DE TOEKOMST VAN DE MARE-TAK IN ZUID-LIMBURG

Op het eerste gezicht lijkt het goed te gaan met de Maretak in Haspengouw: er zijn nog veel waardbomen, er wordt nog veel populier bijgeplant. Toch is dit maar schijn. We vonden heel wat relictpopulaties in restanten van oude boomgaarden, waar nog één of twee bomen gespaard bleven van kapping. Wanneer ook deze bomen sneuvelen, worden grote gaten geslagen in het areaal. Alhoewel we ook wel eens een Maretak in een laagstam-plantage hebben gezien, is de overlevingskans hier nihil, wegens het intensieve snoeiwerk en de geringe groeitijd van de boompjes (vroeger werd de Maretak soms als een plaag ervaren door de fruitkwekers; de parasiet kan een appelboom ten gronde richten). Vermoedelijk heeft de Maretak in appelboomgaarden een hoogtepunt gekend na de maximale uitbreiding van de appel-hoogstam, toen een fase van verwaarlozing en verval intrad (ongeveer tussen 1940 en 1960).

Sinds de jaren zestig gaan de hoogstam-appel-boomgaarden dramatisch achteruit.

En hoe zit het dan met de populieren? Alhoewel deze een nieuwe kans lijken te zijn voor de Maretak, is de toekomst niet gegarandeerd. Er worden tegenwoordig snelgroeiende soorten aangeplant die al na ± 20 jaar kaprijp zijn. En dit is te snel om stabiele Maretakpopulaties te laten gedijen.

Over het algemeen mag verwacht worden dat binnen korte termijn (10 jaar ?) nog veel populaties zullen verdwijnen. De meeste komen voor op oude bomen, dikwijls op sterven na dood. De uitbreiding in populier zal dit wellicht gedeeltelijk compenseren. Misschien zorgt de toename van Kramsvogels voor een snellere verspreiding in de valleien van Zuid-Limburg.

Indien we iets willen doen voor de bescherming van de Maretak dan kunnen bij het kappen van hoogstamappel en populier, die ene of enkele bomen gespaard worden die verschillende Maretakken bevatten. Door enkele bomen te sparen kan soms de populatie van een heel gebied gered worden.

Alhoewel de huidige kartering vrij nauwkeurig werd uitgevoerd, is het niet onmogelijk dat nog exemplaren werden over het hoofd gezien. Meldingen die de verspreidingskaart vervolledigen zijn steeds welkom. Ook waarnemingen buiten het hier gekarteerde gebied (bij voorbeeld in de Kempen) zijn interessant om melden.

SAMENVATTING

De Maretak komt in Zuid-Limburg in een min of meer duidelijk begrensde areaal voor. Hierin liggen een aantal clusters van grote en kleine populaties. In het Maasland is de Maretak beperkt tot de zuidelijke helft.

Een goede verklaring voor het verspreidingspatroon is het feit dat de zaden door vogels verspreid worden in de directe omgeving van de moederplant. Ook het feit dat de tweehuizige plant afhankelijk is van kruisbestuiving door vliegen beperkt de aktieradius. Dit verklaart het feit dat de Maretak ontbreekt in gebieden, waar noch-

tans voldoende waardplanten aanwezig zijn. Ook de evolutie van het areaal van de belangrijkste waardplanten heeft invloed op de verspreiding van de Maretak. Hoogstam-appel kwam vroeger lokaal voor, maar kende tussen 1850 en 1950 een sterke toename. Momenteel is er echter een enorme terugval. Populier heeft de rol van waardplant overgenomen. Momenteel komen de meeste Maretakken op populier voor. Toch is de toekomst van de Maretak ook hier niet rooskleurig, vermits men meer en meer overschakelt op snelgroeiende variteiten. Mits het sparen van goeddragende waardbomen kunnen veel populaties van de ondergang gered worden.

DANKWOORD

Met dank aan de leden van de Limburgse Botanische Werkgroep

Referenties

BERTEN, R., 1993. Limburgse Plantenatlas: p. 98.1.

CASTRO, J., 1987. De verspreiding van de Maretak (*Viscum album* L.) in Bilzen. Natura-Limburg 130: 251-263.

CUPEDO, F., 1981. Enkele opmerkingen over de huidige en vroegere verspreiding van de Maretak, *Viscum album* L., in Zuid-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 70: 121-126.

CUPEDO, F., 1985. Maretakken (*Viscum album* L.) in de noordelijke helft van Zuid-Limburg: onzekere toekomst. Natuurhistorisch Maandblad 74: 163-171.

GABRIELS, J., J. STEVENS, P. VAN SANDEN, 1994. Broedvogelatlas van Limburg. Veranderingen in aantallen en verspreiding na 1985. Likona, Hasselt, 366 p.

JOSSA, M., 1984. Een bijdrage tot de studie van de fruitteelt in Zuid-Limburg. Eindverhandeling V.U.B.